

Aktywność twórcza a psychopatologia

Udźwięka i ekstaza

Prof. dr hab. Janusz Rybakowski kieruje Kliniką Psychiatrii Dorosłych Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu. Jest autorem ponad 500 publikacji dotyczących psychofarmakologii, neurobiologii i psychiatrii klinicznej, a także członkiem licznych komitetów i międzynarodowych towarzystw naukowych

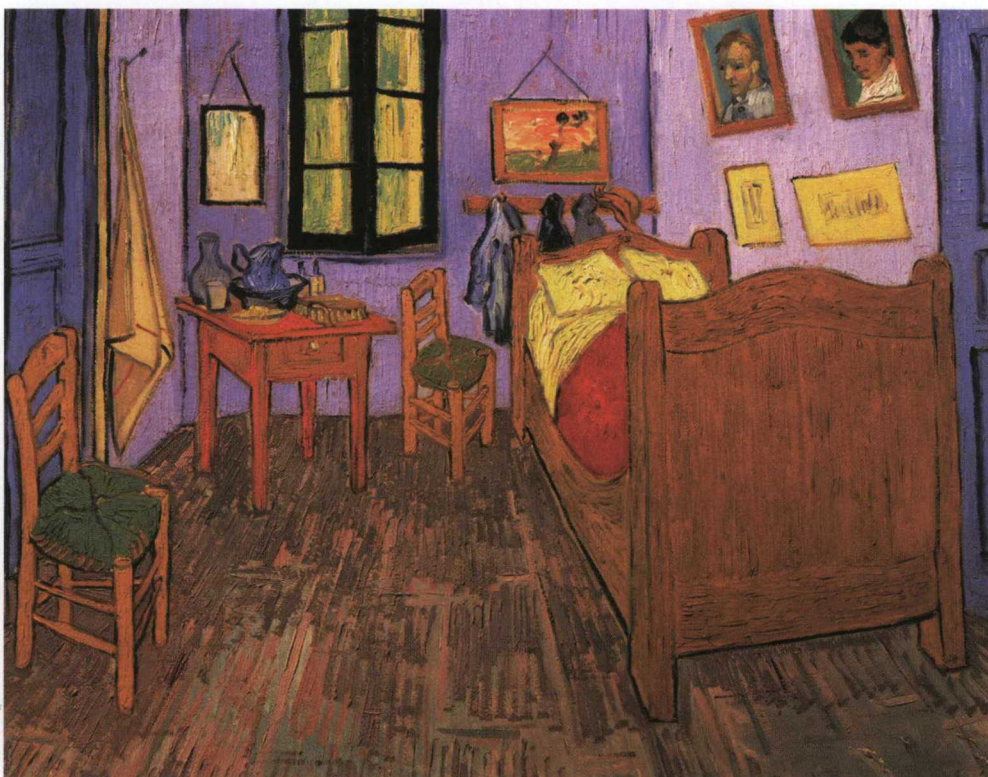
JANUSZ RYBAKOWSKI
Klinika Psychiatrii Dorosłych
Uniwersytet Medyczny, Poznań
Komitet Neurobiologii
Polska Akademia Nauk
rybakows@wlpk.top.pl

Wśród artystów zaburzenia nastroju, objawy psychotyczne, tendencje do nadużywania alkoholu i środków psychoaktywnych pojawiają się szczególnie często. Najwięksi geniusze mieli predyspozycję do schizofrenii. Czy istnieje związek między aktywnością twórczą a zaburzeniami psychicznymi?

Aktywność twórcza (kreatywność) to generowanie idei i zachowań zarówno oryginalnych, jak i użytecznych oraz ich wprowadzanie w życie. Kreatywność wykształciła się w procesie ewolucji mózgu *Homo sapiens*.

Może mieć znaczenie dla lepszego przystosowania do środowiska oraz dla sukcesu reprodukcyjnego. Aktywność twórcza wiąże się z elementami psychopatologii charakterystycznymi dla zaburzeń psychicznych, takimi jak zmiany motywacji i nastroju występujące w chorobach afektywnych, zwłaszcza w chorobie afektywnej dwubiegunowej (maniakalno-depresyjnej) oraz zmiany w zakresie myślenia występujące w zaburzeniach z kręgu schizofrenii.

Wielki starożytny filozof Arystoteles w dziele „Problemata” opisał częste występowanie melancholii u prominentnych osób żyjących w tamtych czasach. Włoski psychiatra i antropolog Cesare Lombroso (1835–1909) zwrócił uwagę na współwystępowanie geniuszu i różnorodnych ułomności psychiatrycznych oraz nałogów. Amerykański psycholog Paul Guilford (1897–1987) sformułował hipotezę wiążącą kreatywność z myśleniem tzw. dywergencyjnym. Angielski psycholog Hans

Do dziś wielu historyków sztuki zastanawia się, czemu Vincent van Gogh zawdzięczał swój niepowtarzalny styl. Malarz, jak wielu wybitnych twórców, cierpiał na chorobę maniakalno-depresyjną. Pił też duże ilości absyntu

Eysenck (1916–1997) twierdził, że wspólnym mianownikiem twórczości i zaburzeń z kręgu schizofrenii jest cecha „psychotyczności”.

Psychotyczność geniuszy

Badania biografii i psychopatologii wybitnych twórców wskazują, że częstość zaburzeń psychicznych u artystów i literatów w porównaniu z innymi zawodami jest istotnie większa. W szczególności chodzi tu o 2–3 razy większą częstość występowania zaburzeń nastroju (depresji i manii), objawów psychotycznych, zachowań samobójczych oraz tendencji do nadużywania alkoholu i innych środków psychoaktywnych. Wybitny psychiatra amerykański Nancy Andreasen przedstawiła kilka lat temu w książce „Creative brain” hipotezę dotyczącą związku kreatywności artystycznej z tendencją do choroby maniakalno-depresyjnej oraz związku kreatywności matematycznej z predyspozycją do schizofrenii.

Predyspozycja do zaburzeń z kręgu schizofrenii (osobista lub w rodzinie) występowała u geniuszy, którzy dokonali największych odkryć matematyczno-przyrodniczych. Wśród nich są: Isaac Newton, twórca matematyki wyższej, Albert Einstein, twórca teorii względności, oraz Francis Crick, jeden z odkrywców spirali DNA. Na schizofrenię choruje również John Nash, laureat Nagrody Nobla w roku 1994 z dziedziny ekonomii za badania z zakresu teorii gier. Jego choroba została przedstawiona w książce i filmie „Piękny umysł” („Beautiful Mind”).

Niespokojny umysł

Wybitną postacią badającą chorobę afektywną dwubiegunową jest prof. Kay Redfield Jamison, pracująca na Johns Hopkins University w Baltimore. Stworzyła ona wraz z Frederickiem Goodwinem „biblię” tej choroby: „Manic-Depressive Illness” (pierwsze wydanie w 1990, drugie wydanie w 2007). Swoją chorobę maniakalno-depresyjną i jej leczenie litem opisała w książce „Unquiet Mind” („Niespokojny umysł”). Natomiast jej wydana w roku 1993 książka „Touched with Fire” stanowi jedno z najlepszych opracowań naukowych związku procesu twórczego z chorobą maniakalno-depresyjną.

Takie cechy osobowości, jak neurotyczność, cyklotymia i drażliwość, zwiększona otwartość na doświadczenie i chęć poszukiwania nowości, są charakterystyczne zarów-

no dla pacjentów z chorobą afektywną dwubiegunową, jak i osób o wysokiej kreatywności bez objawów choroby. W porównaniu ze zdrowymi osobami dorośli z chorobą afektywną dwubiegunową i ich dzieci uzyskują wyniki istotnie wyższe na skali kreatywności Baron-Welsh Art. Scale (BWAS).

Schizotypia jest zaburzeniem z kręgu schizofrenii cechującym się m.in. skłonnością do „dziwactw” i „magicznego myślenia”. Badania wykazały pozytywną korelację między cechami psychotyczności (w kwestionariuszu osobowości Eysencka), myśleniem dywergencyjnym oraz wyższymi wynikami w skali kreatywności BWAS. Grupa artystów wizualnych uzyskała istotnie wyższe wyniki dotyczące nasilenia schizotypii, jak również neurotyczności, otwartości na doświadczenie i myślenia dywergencyjnego.

Utajone hamowanie

Z procesem podatności na psychozę oraz tendencją do zwiększonej kreatywności ma związek mechanizm poznawczy tzw. utajonego hamowania (*latent inhibition* – LI). Jest to

Kreatywność wymaga współdziałania struktur mózgowych związanych z procesami poznawczymi oraz ośrodków mózgowych zawiadujących motywacją do działania

Aktywność twórcza a psychopatologia

Film „Piękny umysł” opowiada o życiu Johna Nasha, cierpiącego na schizofrenię matematyka, laureata Nagrody Nobla. Zdjęcie z planu filmowego: odtwórca głównej roli Russell Crowe rozmawia z wybitnym uczonym

niedostrzeżenie bodźców z otoczenia ocenionych wcześniej jako nieistotne. Niższy wskaźnik LI wiąże się z otwartością na doświadczenie i tendencją do myślenia dywergencyjnego. Osoby twórcze potrafią prawdopodobnie dostrzegać to, co dla innych jest „zamknięte”: mieć „dar” dostępu do szerokiego wachlarza bodźców we wczesnym etapie przetwarzania, a przez to większe szanse na oryginalne myślenie. Osoby o wysokiej kreatywności miały istotnie niższe wyniki LI w porównaniu z osobami o niskiej kreatywności. Wysoki wskaźnik inteligencji (IQ) prawdopodobnie stanowi czynnik wspomagający przetworzenie tej cechy (niskiego LI) na osiągnięcia twórcze.

Cechy schizotypii i psychotyczności są bardziej nasilone w chorobie afektywnej dwubiegunowej i korelują z kreatywnością i cechami hipomanii. Wydaje się, że wspólne geny związane z predyspozycją do zachorowania na chorobę afektywną dwubiegunową i schizofrenię są związane z występowaniem objawów psychotycznych. Osoby cierpiące na chorobę afektywną dwubiegunową (ale również artyści) często nadużywają alkoholu i substancji psychoaktywnych, co może prowadzić do uzależnień. Jest to sposób modu-

lacji bodźców z otoczenia wynikający z nadmiernej na nie wrażliwości.

Twórcza mania

Na chorobę afektywną dwubiegunową cierpiało wielu wybitnych twórców: pisarzy, poetów (George Byron, Ernest Hemingway, Sylvia Plath, Virginia Woolf), muzyków (Robert Schumann, Irving Berlin, Charlie Parker, Kurt Cobain) i malarzy (van Gogh). Wielu z nich było uzależnionych od alkoholu i narkotyków i miało okresy psychozy. Wielu zmarło śmiercią samobójczą. Jednym z założycieli i czołowych przedstawicieli słynnej malarskiej Szkoły Nowojorskiej był Mark Rothko (Marcus Rothkowitz; 1903–1970), artysta pochodzenia łotewskiego, który pragnął za pomocą swoich dzieł wyrazić podstawowe ludzkie emocje. Sam cierpiał na chorobę maniako-depresyjną z ciężkimi stanami depresji oraz nadużywał alkoholu. W wieku 67 lat popełnił samobójstwo.

Wybitna amerykańska aktorka filmowa Patty Duke, najmłodsza w historii zdobywczyni statuetki Oscara, swoją chorobę maniako-depresyjną i leczenie litem opisała w książce „Call me Anna” wydanej w 1987

roku. W ostatnich latach do choroby afektywnej dwubiegunowej przyznali się tacy wielcy artyści filmowi, jak: Uma Thurman, Linda Hamilton i Robin Williams.

Dwie półkule

Kreatywność wymaga współdziałania struktur mózgowych związanych z procesami poznawczymi oraz ośrodków mózgowych zawiadujących motywacją do działania. Dominująca rola przypada czynności kory przedczołowej, płatów skroniowych oraz układu mezolimbicznego. Badania neuroobrazowe kory przedczołowej wskazują na związek kreatywności z obustronną aktywacją tej struktury, szczególnie nasiloną po prawej stronie. Zaburzenie czynności kory przedczołowej, np. w depresji, powoduje zaburzenia w zakresie generowania kreatywnych idei. W stanach hipomanii kreatywność, jak również łatwość podejmowania decyzji mogą się wzmocnić. Przy znacznym nasileniu objawów manii dochodzi jednak do całkowitej utraty kontroli nad zachowaniem i osłabienia kreatywności.

Przykładem patologicznego popędu kreatywnego jest zjawisko hipergrafii, występujące w zaburzeniach czynności płata skroniowego, np. w padaczce skroniowej, głównie przy lokalizacji ogniska w prawej półkuli mózgowej. Dochodzi wtedy do uwolnienia czynności lewej półkuli związanej z procesami werbalnymi. Często towarzyszą temu zaburzenia nastroju, w tym stany maniakalne oraz zaburzenia o charakterze psychotycznym.

Układem neuroprzebieżnikowym powiązanym ze wzmocnieniem nastroju i myśleniem „psychotycznym”, uznawanymi za czynniki połączone z kreatywnością, jest układ dopaminergiczny. Aktywność dopaminergicznego układu mezolimbicznego powoduje wzrost motywacji do działania oraz zwiększenie eksploracji otoczenia, jak również odczuwanie pozytywnych doznań emocjonalnych (hedonia). Dopamina prowadzi do osłabienia procesów habituacji, poczucia zwiększonej percepcji i znaczenia (saliency) bodźców napływających z otoczenia oraz osłabienia mechanizmu utajonego hamowania.

Geny artyści

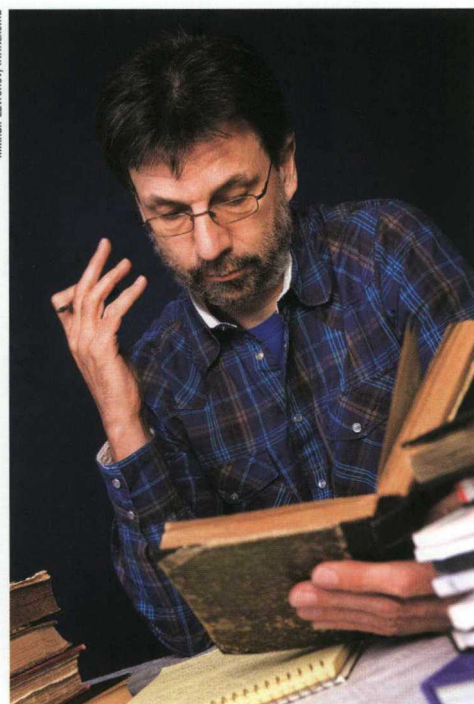
Rozwój badań genetyczno-molekularnych przyniósł wiele ciekawych rezultatów dotyczących genetycznych uwarunkowań procesów kreatywności w powiązaniu ze zmia-

namy nastroju o charakterze dwubiegunowym oraz zaburzeniami psychotycznymi. Stwierdzono asocjację genu receptora dopaminergicznego D2 z objawami urojeń i dezorganizacji myślenia, a także z cechami schizotypowymi i cechami kreatywności werbalnej. Gen receptora dopaminergicznego D4 jest z kolei powiązany z tendencją do poszukiwania nowości (novelty seeking), większą kreatywnością, jak również z predyspozycją do choroby afektywnej dwubiegunowej.

Ostatnie badania potwierdzają koncepcję, że twórczość artystyczna może funkcjonować jako czynnik atrakcyjny dla partnera seksualnego i, w kontekście ewolucyjnym, zwiększać sukces reprodukcyjny. Brytyjskie badania na poetach i artystach pokazały, że istnieje związek między aktywnością twórczą, tendencją do niezwykłych przeżyć a większą liczbą partnerów. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

- Jamison K.R. (1993). *Touched with fire. Manic-depressive illness and the artistic temperament*. New York: Free Press Paperback.
- Andreasen N.C. (2005). *Creating brain. The neuroscience of genius*. New York-Washington: Dana Press, D.C.
- Rybakowski J., Klonowska P., Patrzala A., Jaracz I. (2006). Psychopatologia a kreatywność. *Psychiatr. Pol.*, 40, 1033-1049.
- Rybakowski J. (2008). *Oblicza choroby maniakalno-depresyjnej*. Poznań: Termedia Wydawnictwa Medyczne.

Kreatywność w kontekście ewolucyjnym może zwiększać sukces reprodukcyjny, będąc czynnikiem atrakcyjnym dla partnera seksualnego